

СУЧАСНІ УГОРСЬКОМОВНІ ВИДАННЯ ФОЛЬКЛОРУ УКРАЇНИ

Леся МУШКЕТИК

д-рка філол. наук, чл.-кор. НАН України,
провідна наукова співробітниця,

Інститут мистецтвознавства, фольклористики
та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України,
вул. Микільсько-Слобідська, 2-Б, 02002, м. Київ, Україна,
e-mail: mushketik@ukr.net

Kárpátaljai magyar népmesék.

Упоряд. П. Лизанець. Ужгород:

Карпати, 2019. 244 с.

ISBN 978-966-671-515-2

Vári Fábrián L. A kakukknővér.

76 ruszin és ukrán népmesék.

Budapest: MMA Kiadó, 2019. 252 p.

ISBN 978-615-5869-39-6

У наш час на Закарпатті проживає чимала угорська нацменшина, яка добре зберегла власну мову та культуру, народні традиції. Досьогодні тут функціонують певні жанри фольклору, що демонструють близькість до материкової культури. Угорська уснопоетична творчість упродовж останніх десятиріч активно фіксувалася і видавалася місцевими збирачами. Значний інтерес спостерігався до поширеного в угорському фольклорі жанру балад. 1974-го року оприлюднено збірку «Народні балади угорського населення Закарпаття» (Kárpátontúli magyar lakosság népbaldái) [1], яку уклали співробітники Ужгородського університету Петро Лизанець та Віра Васовчик, вони поділили балади на чотири групи: балади історичного змісту; історії про розбійників; балади про трагічне кохання; про сімейне лихо і трагедії, загалом 31 тип балад і 61 варіант текстів, а ще практичні завдання для студентів, список літератури, список інформаторів. Закарпатський поет і фольклорист, угрознавець Ласло Варі Фабіан опублікував низку праць про балади Закарпаття [2; 3], вагомим виданням стала його збірка угорських балад [4]. Книга починається великою статтею-передмовою, тексти подано згідно з наступною класифікацією: давні (середньовічні) балади; баладоподібні пісні; лубкові балади; розбійницькі балади; пісні рабів; нові балади; місцеві балади, вбивства, нещастя. Дослідник віднаходить аналоги мотивів деяких українських балад в угорських варіантах, це твори «Грішна дівчина в пеклі», «Замурована мила», «Жінка розбійника», «Сироти на трупі матері» та ін.

Опубліковано немало збірок прозового фольклору. Це «Казки Верхньої Тиси» (Felsőtisza népmesék) 1956 року [5], що містять репертуар двох оповідачів — Яноша Фурица та Анни Палюк, у 1915—1926 роках зафіксований у колишній області Угоча (зараз Виноградівський район) Марією Форіш Кочішне Сірмаї. Книга складається з 60 казок, половина з яких чарівні, багато з них не мають фіксованої угорської версії (щонайбільше окремі елементи), що надає їм особливого колориту і вказує на контакти з українським та іншими народами регіону. Про популярність збірника свідчить його неодноразове перевидання в Угорщині під назвою «Чарівне горнятко» (A csodacsupog, 1968, 2000, 2001). Інша книга казок — це «Три золоті стріли» (Három aranypuylvessző, 1973, 1977) [6] у літературній обробці А. Тордона. Казки зібрані співробітниками кафебри угорської мови та літератури Ужгородського

держуніверситету — Е. Гортвай, І. Ковтюк, П. Лизанець, М. Пунько, В. Васовчик, Л. Зегань. Загалом до видання увійшло 29 чарівних та соціально-побутових казок, які адресовані дітям. Зібрані у п'ятдесяті роки Ласло Шандором у восьми угорських селах казки вишли у 1988 р. під назвою «Ружа Паллаг. Закарпатські угорські казки» (Pallag Rózsa. Kárpát-ukrajnai magyar népmesék) [7]. У передмові укладача зазначено, що в текстах вживається багато діалектних виразів, застарілої та іноетнічної лексики, водночас традиційні твори актуалізуються. Наприкінці додано словник діалектизмів та індекси казок за каталогами — міжнародним та угорським. Найбільшою і найгрунтовнішою збіркою угорських казок стала книга «Казки і перекази Унга» (Ungi népmesék és mondák) [8], укладена учителем Лайошем Геці й видрукувана у серії регіональних видань «Нова збірка угорської уснопоетичної творчості» (Új Magyar Népköltési Gyűjtemény). Передмова до збірки містить розлогі і різнопланові відомості з історії краю, передумов виконання казок, особистостей казкарів, мови та стилю творів тощо. Тексти записано від 50 казкарів, з описом їх життєвого шляху та творчої майстерності. Казки подано за рубриками:

чарівні; легендарні; новелістичні; жартівливі; казки про тварин; історичні перекази; міфологічні перекази. Далі слідує розширені примітки, бібліографія, словник діалектизмів, покажчик місцевих назв.

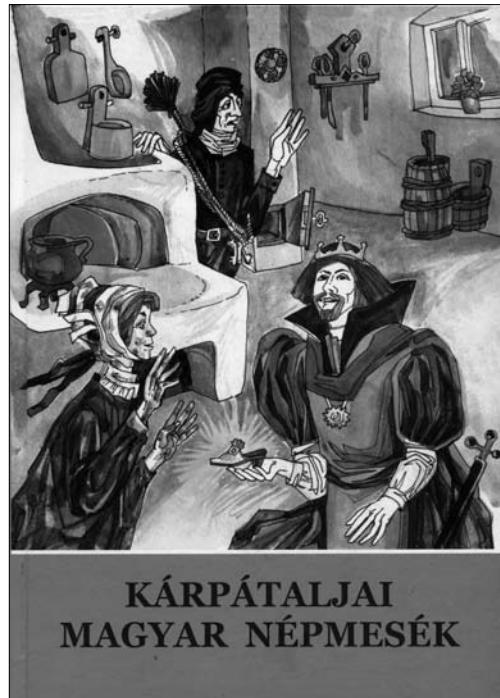
Історичні та місцеві перекази зібрав і опублікував Балаж Керестен у книзі «Квіти Ракоці» (Rákóczi virágai, 1992) [9]. У післямові до збірки він окреслює специфіку жанру переказу, особливості віддзеркалення історії, поглядів народу в уснословесних творах. Казки і перекази одного села, а саме Нового села (Újfalú) Берегівського району, зафіксувала і оприлюднила в збірці «Великий вогнегасний птах» (Tüzoltó nagymadár) у 1993 р. Марія Пунько [10]. У вступі вона дає опис села, його історії, жителів, список оповідачів — усього 39, їхні біографії, а також кілька інтерв'ю з циганським казкарем Б. Марінкою. Далі вона групує твори за оповідачами — ця традиція є прикметною для видань народної прози в Угорщині. Казки зі збірника Пунько в перекладі українською мовою, а також деякі інші казки етнічних угорців (загалом 22 твори) увійшли до 23-го тому «Казок Закарпаття» із зібрань Миколи Зінчука (2009) [11]. У тому самому селі в 70—80 роки ХХ ст. М. Пунько записала угорські загадки, які вона опублікувала 2000 року [12]. Тексти не втратили своєї актуальності, хоча цілковито перейшли до дитячого репертуару.

У збірнику «Закарпатські етнографічні записи» опублікував дитячий фольклор Ласло Чебей [13], це дитячі примовки й ігрові пісні, які зберігають мовні особливості рідної місцевості автора. До збірки українського фольклориста Юрія Туряниці з Ужгорода під назвою «Колядки Закарпаття» (2012) увійшли зібрані ним українські, словацькі, угорські, російські, чеські, польські, німецькі і румунські пісні-колядки. Третя частина видання містить ноти. Наприкінці укладач умістив відомості інформаторів та зауваги про обставини збирання колядок. Окремі зразки угорського фольклору Закарпаття увійшли до сучасних видань етнографічного, соціологічного, історичного спрямування.

Як уже згадувалося, упродовж багатьох років мовні і фольклорні багатства краю фіксували викладачі кафедри угорської філології Ужгородського національного університету, у наш час побачило світ ще одне видання казок, підготовлене і оприятнене відомим угрознавцем, мовознавцем, директором Центру

гунгарології Університету професором Петром Лизанцем, який серед інших чимало праць присвятив угорсько-українським мовним зв'язкам Закарпаття. Це книга «Угорські казки Закарпаття», що вийшла у видавництві «Карпати», і охоплює частину творів зі згадуваної збірки 1973 р., решта є сучасними записами. У передмові Петро Лизанець дає характеристику казок загалом, як одного з найдавніших жанрів фольклору, наголошує на їх повчальності, подібності у різних народів, і водночас на національній специфіці, що відбилася і в народній прозі угорців Закарпаття. На думку професора, казки потрібні і дітям, і дорослим, тому книга пропонується широкому колу читачів.

У виданні, ілюстрованому оригінальними малюнками Л. Кондора, Й. Реті та А. Турак найбільшим числом репрезентовані «власне казки», тобто чарівно-фантастичні, меншою мірою — побутові та казки про тварин. Деякі з них є новішими, тому актуалізованими, близькими до авторських («Закоханий коник», «Сорока і її хвіст»), та більшість — традиційними, бо загалом відбивають угорську традицію, зберігаючи цілісну структуру і т. зв. казкову обрядовість, тобто стилістику казки. Ці твори мають властиві цьому жанру типові приповідки, зачини, кінцівки, формули тощо. У різних варіантах зустрічається популярний і в деяких інших народів (турків, албанців, частково іспанців та португальців) зачин «був де не був» («раз був, де не був», «був, де не був», «і як було, як не було»), який угорські дослідники вважають відлунням традиції, яка існувала ще до здобуття угорцями батьківщини в регіоні Карпат. В українських казках Закарпаття це теж одна з найуживаніших формул, причому як і в угорському фольклорі вона ритмізована. Інколи цей вислів є частиною розширеної формули просторової і часової невизначеності дії, наприклад «раз був де не був, за 77 орсагів, а за тим на 10 блошачих скоків; за Тридесятим царством» тощо. Є в казках і своєрідні фінальні примовки, які завершують казку, повертають читача в реальний світ: «Ось кінець, тікай з ним!»; «Так було, був кінець, була казка»; «І досі живуть (щасливо), як не повмирали»; «я дурив, бо було кого». Часто це, як і в українських, опис весільного бенкетування: «Az volt ám lakodalom, hajnálíg szólt a cimbalom! Csárdás táncolt Petykó. Csárdás táncolt Matykó. Tisza, Duna, Dráva, Száva, mind egy zsákba

KÁRPÁTALJAI
MAGYAR NÉPMESÉK

van bezárva. De Petykó és Mátykó úgy ropták a tancót, hogy rézsarkantyújukkal kivágták a zsákot, s majd elvitte őket a zsákból ömlő jóféle bor, mert akkoriban még bor fojt a folyókban. Aki nem hiszi, járjon utána!» (с. 169) (Ну й весілля святкували, до рання цимбали грали! Чардаш танцював Петько. Чардаш танцював Матько. Тису, Дунай, Саву й Драву у мішок усіх запхали. Та Петько та Матько так гарцювали, що своїми мідними шпорами прорвали мішок, а далі їх підхопило і понесло чудове вино, що вилилося з мішка, бо в ті часи вино текло річками. А хто не вірить, гайда за ними!). Часто вживаними є й суто угорські медіальні формули, типу «поз'їжджалися князі, графи, барони та краці циганські хлопці», «така (сліпуче) красива, що на сонці можна дивитися, а на неї ні» тощо.

Зустрічаємо в збірці і популярних героїв угорських казок, це Золоторукий Янош, Янко Кукурудза, Янко-вівсяна зернина та ін, які за допомогою своєї багатирської сили чи розуму, допомоги чарівних помічників та предметів перемагають ворогів і добувають наречену і багатство. До пари їм і красуні-наречені — Юліка, Маринка та ін. У побутових казках діють бідняки-хитруни, трикстери, які обдурюють і карають жадібних і дурних багатіїв, ачи просто дурники, яким таланить — це Дюрка Дурисвіт, Навісний Ішток, Простакувата Ержюк та ін. У казці «Сорока та її хвіст» діє популярний в угорському фольклорі король Матяш, це, власне, міжнарод-

ний мотив про перевдягання владника в бідаря і його мандри країною з метою встановлення справедливості. Образ короля запозичений українською казковою традицією краю («Король Матяш і Погандівча», «Як Матяш обробляв панами винницю» та ін.). Антагоністами героя є дракон — *шаркань* (казка «Проклятий королевич»), який може мати до шестиста голів, баба-відьма, чорт та ін. Незвичайним є й вірний друг героя — кінь-талтош, тобто чарівник, що має 12 чи 24 ноги і вміє літати й прокувати майбутнє.

У казках подибуємо багато спільних з європейським казковим фондом сюжетів та мотивів, однак в деталях, описах персонажів, стилістиці та мові є чимало відмінностей, суто угорських реалій. До прикладу, на сюжет про обернену на тварину дружину в збірці вміщено дві казки — поширену у східних слов'ян казку про царівну-жабу («Три золоті стріли») і ще одну — про царівну-кицю. Казка «Три бажання» перегукується з українськими про Мару та ін. Казки відображають і тогочасну дійсність, зосібна гендерні стосунки в родині, розподіл праці та обов'язків у ній. Так, казка «Чоловік, який потерпів невдачу» має багато спільного з українськими творами «про жіночу і чоловічу справу» на міжнародний сюжет АТУ 1408 (*Чоловік, у якого жінка не працювала*), в угорському фольклорі побутують й інші версії цієї тематики, це казки «Чоловік, що прорахувався», «Чоловік, що любив ярмаркувати», «Хитра дружина». Чарівний предмет — скатертина у казці пропонує господарю угорські національні страви і напої — смаженю з поросяти, налисники з сиром, голубці, фаршировану курка, біле і червоне вино, медову палінку (горілку). Вочевидь, таке частування є властивим і українській кухні, і є свідченням давніх контактів угорців зі слов'янами. До загальносвітового фонду належать притча про сіль, казка про Попелюшку («Кормошка») та ін. До збірника увійшли й місцеві реалії, дотичні до соледобувних промислів краю, так, у творах «Злий дух шахт», «Соляні гноми і син майстра шахти» та ін. йдеться про добування солі і її цінність для краю, звичаї задобрювання духів п'їтьми та боротьбу з ними.

Угорські казки позначені веселим гумором, іронічною насмішкою над людськими вадами — лінощами, дурістю, хвальковитістю. Є тут і популярні в Єв-

ропі казки про лінивих і язикатих жінок, їх навчання праці різними вигадливими методами.

2019 року побачила світ збірка українських балад у перекладі закарпатського баладознавця Ласло Варі-Фабіана під назвою «Сестра-зозуля. 76 русинських і українських народних балад». Пропонована збірка містить у перекладі угорською мовою українські народні балади з різних теренів України, однак більшість з території Закарпаття, що іменуються перекладачем русинськими, хоча далі в тексті вони позначені як русинські (українські) балади. У вступному слові автор пише про початки свого зацікавлення порівняльними дослідженнями, згадує збірки П. Лінтура, Я. Головацького, О. Дея та ін., з яких він брав твори для аналізу та перекладу угорською, описує він і одну з перших збірок перекладів Шандора Ловаши, оприяднену 1944 року, що містить також мелодії пісень-балад Закарпаття. Укладач зазначає, що до його книги значним масивом увійшли опубліковані раніше в угорських періодичних виданнях «Kortárs», «A Magyar Napló», «A Napút» та ін. його власні переклади українських балад угорською мовою.

Як бачимо, більшість текстів збірника взято з відомих баладних збірок О. Дея, В. Гнатюка, П. Лінтура та ін., таким чином до книги увійшли варіанти таких поширених українських балад як «Тройзілля», «Голуб і голубка», «Стефан-воевода», сюжети про мандрування дівчини зі звабником, дітозгубницю, «зачинення» дитини, вбивство через кохання («Пані і слуга», «Дівчина отрує брата»), балади про інцест, дівчину-пташку, дружину розбійника та ін. Є серед них і давні балади з міфологічним підтекстом, твори з тематикою татарсько-турецьких набігів («Брат продає сестру»), а також пізнішого часу з любовним та родинним змістом, подеколи на історичному тлі. Відомо, що в закарпатському фольклорі збереглося чимало давніх вірвань, їх відгомін також зустрічаємо в баладних сюжетах про чарування, привертання коханого, зурочення суперниці тощо.

Балади розміщено за такими тематичними групами: кохання, одруження; чарівництво, зурочення; сімейні конфлікти, трагедії; війна; розбійництво. Збірку завершує розлога післямова-дослідження, що складається з рубрик: Про творців балад. Жанрова систематизація русинських (українських) балад.

Особливості тематики та змісту русинських (українських) балад. Роль Дунаю в географічному просторі русинських народних балад. Українські фольклористи про міжнародні паралелі народних балад. У цій післямові автор простежує історичний розвій краю, ідентифікацію його жителів, з'ясовує класифікацію балад відомими українськими дослідниками П. Лінтуром, О. Деєм та ін., далі детально розглядає окремі сюжети, їх перебіг, історичні нашірвання, особливості поетики, міжнародні паралелі тощо. До прикладу, аналізуючи мотив «випробування коханням» (милий понад усе), дуже поширений в українській пісенності, Варі Фабіан наводить схожий угорський варіант, де згадано змію.

Автор свідчить, що на закарпатські українські балади присутньо вплинули твори інших спільнот регіону — угорців, словаків, румунів, про що також писав і відомий дослідник фольклорної творчості регіону Петро Лінтур [14], називаючи зразки цих балад: («Мертвий наречений», «Отруєна на весіллі дівчина», «Замурований коханець», «Дівчина-воїн» та ін.). Автор згадує і роль великої ріки — Дунаю у текстах, вважаючи його, радше, родовим поняттям. В останньому розділі йдеться про дослідження українськими вченими міжнародних зв'язків у фольклорі, зокрема угорсько-українських.

Далі йдуть примітки, де укладач дає точні посилання на джерело перекладу, пише про місце і особливості його фіксації, паралелі в інших збірниках чи жанрах, його деякі регіональні та угорські відповідники тощо, порушує питання про запозичення, згадуючи знане у Європі двотомне монографічне дослідження угорського баладознавця Лайоша Вардяша «Угорська балада і Європа» [15] про шляхи міграцій балад, яке викликало чимало дискусій. У кінці книги вміщено список літератури та джерел. На нашу думку, переклади текстів є вдалими, вони передають специфіку української уснопоетичної творчості і свідчать про чималий досвід автора на цьому терені.

Сподіваємося, що пропоновані збірки допоможуть угорському читачеві ближче познайомитися як з фольклорним багатством Закарпаття, так і з українськими народними баладами загалом, краще пізнати життя та побут, світогляд та традиційні духовні цінності українського етносу, який упро-

довж своєї історії мав численні контакти з іншими слов'янськими та неслов'янськими спільнотами. Розглядувані збірки можуть бути і матеріалом для порівняльних досліджень.

1. Kárpátontúli magyar lakosság népballadái. Szerk. Lizanec P., Vaszcsoik V. USZSZK Felső-és Szakközépoktatásügyi Minisztériuma. Uzsgorodi Állami Egyetem. Ungvár. 1974. 120 p.
2. Vári Fabian L. A ruszin balladák bölcsője mellett. *Tanulmányok a hazai bolgár, görög, lengyel, örmény, ruszin nemzetiség néprajzáról*. 2002. 4. P. 30—45.
3. A magyar és a ruszin (ukrán) népballadák összehasonlító vizsgálata. Doktori disszert. Debrecen. 2007. 176 p.
4. Vannak ringó bölcsők: Kárpátaljai magyar népballadák. Gyűjt., szerk., a bevezetőt és a jegyz. írta Vári Fábán L.; a zenei jegyz. Paksa K. készít. Ungvár: Intermix Kiadó, 1992. 407 p.
5. Felsőtisza népmesék. Feljegyezte Kocsisné Szirmai Fóris M. Debrecen: Debr. Alföldi Magvető, 1956. 408 p.
6. Három arany nyílvevő: Magyar népmesék. Budapest; Ungvár: Móra-Kárpáti, 1973. 130 p.
7. Pallag Rózsa. Kárpát-ukrajnai magyar népmesék. Össz. Sándor L. Budapest: Akad. Kiadó, 1988. 283 p.
8. Ungi népmesék és mondák. Gyűjt. és bev. rész írta Gécz J. Budapest: Akadémiai K.; Madách K., 1989. 620 p.
9. Rákóczi virágai: Kárpátaljai történeti és helyi mondák. Összeáll. Keresztyén B. Ungvár; Budapest: Intermix K., 1992. 136 p.
10. Tüzoltó nagymadár: Beregújfalusi népmesék és mondák. Penckóferné Panykó M. gyűjtése. Budapest; Ungvár: Hatodik Sip. 1993. 334 p.
11. *Українські народні казки: казки Закарпаття*. Запис, упоряд. і літ. опрац. М. Зінчука. Чернівці: Букрек, 2009. Кн. 23. 456 с.
12. Úton megyen tipe-topa: Beregújfalvi találós kérdések. Panykó M. gyűjtése. Budapest; Beregszász: Hatodik Sip, 2000. 49 p.
13. Csebely L. Madárok voltunk, földre szálltunk (gyermekkorunk költészete). *Kárpátaljai néprajzi írások*. Budapest; Beregszász: Hatodik Sip, 1999. P. 184—210.
14. Лінтур П. Народные баллады Закарпатья и их западнославянские святы. Доклады советской делегации. *V Международной съезд славистов*. (София, сентябрь, 1963 г.) Киев: Издательство АН УССР, 1963. 60 с.
15. Vargyas L. *A magyar népballada és Európa*. Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1976. K. 1—2. 1090 p.
16. ATU — The Types of International Folktales: A Classification and Bibliography. Based on the system of Antti Aarne and Stith Thompson. By Hans-Jörg Uther. Helsinki, 2004. Part. 1. 619 p.; Part. II. 536 p.; Part III. 285 p.